

*Романцова Я. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов № 1**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПАРАЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано особливості використання паралінгвістичних засобів комунікації, оскільки людство у повсякденному житті використовує не лише мову слів, а й «мову почуттів», тобто немовні засоби виразності емоцій. Не слід уважати, що вербальне спілкування може існувати опосередковано від невербального. Беручи до уваги той факт, що людина сприймає інформацію двома каналами (зоровим і слуховим), причому зорове сприйняття більш виражене, ніж слухове, необхідно домагатися, щоб невербальні засоби спілкування становили єдине ціле з мовним процесом, оскільки у своїй сукупності вони утворюють єдиний експресивний потік внутрішнього життя людини.

Спілкуючись, люди використовують усі доступні їм засоби, щоб їх зрозуміли. Первинним засобом передавання інформації є, звичайно, мова. Однак у ситуації реальної комунікації не можна звертати увагу тільки на вербальне повідомлення, не приділивши уваги іншому, не менш важливому компоненту комунікації – невербальному. Під час взаємодії цих двох сторін комунікації невербальні засоби можуть виконувати такі функції щодо мови, як повторення, протиставлення, заміщення, доповнення, акцентування і регулювання.

Зосереджено увагу на тому, що дослідники паралінгвістичних засобів комунікації на сучасному етапі пропонують численні класифікації, серед яких було виокремлено класифікацію Г.В. Колшанського, у якій лінгвіст виділив три основних типи паралінгвістичних засобів, таких як фонаційні засоби, кінесика і графічні засоби.

Закономірний інтерес лінгвістів до невербальних засобів комунікації викликає також зростання кількості візуальної інформації, зокрема в межах віртуального спілкування. При цьому їх роль у процесі комунікації і стилістичний потенціал залишаються ще не достатньо вивченими. Паралінгвістичний компонент висловлювання є важливим комунікативним складником найрізноманітніших текстів, що поєднують вербальний і невербальний параметри. Сказане визначає актуальність теми дослідження.

Ключові слова: паралінгвістика, паралінгвістичний компонент, засоби комунікації, мовний компонент, невербальні засоби комунікації.

Постановка проблеми. Основним завданням комунікації завжди було прагнення до адекватного розуміння людьми один одного в будь-якій ситуації. Для того, щоб повністю і без втрат донести свою думку до співрозмовника, людина використовує різноманітні засоби, які нам надає мова і культура, наприклад, окрім вербального повідомлення під час спілкування також використовуються невербальні засоби комунікації, так звані паралінгвістичні засоби і тілесні знаки. В усному спілкуванні вербальна і невербальна комунікації нероздільні: жести, міміка, рухи тіла, особливості фонації долучаються до розмови; якщо

ж вони були неправильно витлумачені реципієнтом, то акт комунікації не вважається таким, що відбувся.

За засобами невербальної комунікації ховається велика кількість інформації, зокрема глибинний культурний прошарок, що відображає ментальність особи, яка говорить (тобто доносить інформацію), і той процес інтелектуальних операцій, що проводиться мозком під час спілкування. Таким чином, ці засоби дозволяють зрозуміти не тільки особливості характеру і настрою окремої людини, а й відображають культурні особливості певного народу. Вивчення лінгвістичних засобів і мови тіла відіграє важливу роль у дослідженні мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі наукової розвідки розглянуто і проаналізовано праці таких провідних лінгвістів, як Г.В. Колшанський, Г.Е. Крейдлін, Л.Л. Макарук, В.П. Терін, Н.В. Юшман, М. Key, В. Pease.

Мета статті полягає у вивченні, аналізі та структуруванні понять невербального спілкування та використанні паралінгвістичних засобів спілкування.

Виклад основного матеріалу. Існування людини в суспільстві визначається її здатністю до спілкування і взаємодії, тобто тісної комунікації в навколишньому середовищі. За допомогою мови і так званої мови тіла людина може обмінюватися інформацією, висловлювати свою волю тощо. Простіше кажучи, мова – це інструмент, яким ми володіємо, існуючи в суспільстві, і який допомагає нам займати в ньому певне місце. Мова здатна передати все, що відчуває людина, описати все, що відбувається в її житті.

Очевидно, що мова первинна у своїй функції вираження людської думки. Але це не означає, що комунікація замикається «лише у звуковій матеріальній оболонці» і є ізольованою «від усіх умов, за допомогою яких складається ситуація безпосереднього спілкування» [1, с. 4]. Комунікація виникає в певних умовах, які відіграють важливу роль у тому, які засоби спілкування використовує мовець. Спираючись на цю думку, можна говорити про вербальну і невербальну комунікації.

На думку В.П. Теріна, комунікація в широкому розумінні становить систему, в межах якої здійснюється і взаємодія індивідуумів, і процес взаємодії, і його способи [2, с. 197], тобто це спілкування й організація спільної діяльності людей.

Вербальна комунікація є основним способом спілкування і відбувається за допомогою мовних засобів. Вона може бути репрезентована як в усній, так і в письмовій формі. Це і є наша повсякденна мова, тобто те, що ми говоримо і пишемо і є вербальною комунікацією.

Невербальна комунікація не передбачає використання вербальних засобів; це обмін інформацією без допомоги слів (усних і письмових). Інструментом невербальної комунікації та невербального спілкування стає тіло людини і конкретна

ситуація, коли під час реалізації своїх намірів люди «нерідко вдаються до парамовних, або паралінгвістичних одиниць» [3, с. 26].

Реальні умови, в яких відбувається комунікація, диктують певні правила її побудови і передавання інформації. Наприклад, присутність сторонньої людини змушує комунікантів передавати деяку інформацію за допомогою міміки (похитування головою) або жестів, доповнюючи процес вербального спілкування.

Дані екстралінгвістичні фактори, безсумнівно, впливають на те, що деякі з них можуть навіть закріплюватися за певною мовною ситуацією. У такому разі супутні комунікації обставини стають типізованими. Це призводить до створення взаємодії мовних зразків із засобами, що перебувають нібито «поблизу лінгвістики», тобто паралінгвістичними, наприклад, указувальний жест при словах «Дай мені це» [1, с. 5]. Взаємодія лінгвістичних засобів із мовними «повніше розкриває функції мовних форм, насамперед їх багатозначність і дистрибуцію в розряді інших форм, стилістичних відрізків тощо» в умовах певної мовної ситуації [1, с. 18].

Паралінгвістика є порівняно новою мовознавчою дисципліною, адже як окремий науковий напрям з'явилась порівняно недавно – у 50-ті роки ХХ століття. Однак слід зазначити, що жести і різні види тілесних рухів (тобто невербальні засоби спілкування) виникли мільйони років тому, тоді ж, коли з'явилися і люди. У той час, коли люди ще не мали певного набору слів для висловлювання своїх думок, вони використовували невербальні засоби, такі як жести, рухи тіла тощо. Невербальні вияви (як довільні, так і мимовільні) спочатку, будучи доцільною реакцією в ситуаціях захисту (неприйняття, відторгнення), нападу (відвоювання, присвоєння), зосередження (очікування, ритуали і перехідні стани), і в довербальний період еволюції людини були самостійним засобом комунікації. Однак і після появи членороздільної мови люди використовували невербальні засоби спілкування нарівні з вербальним спілкуванням (як напівсвідомі виразні засоби). Науково встановлено, що невербальні способи спілкування мають два джерела походження: біологічна еволюція і культура. [4, с. 126]

Сам термін «паралінгвістика» був уведений наприкінці 1940-х рр. американським лінгвістом А. Хіллом і був орієнтований на зв'язок спостережуваних паралінгвістичних явищ із мовою. При цьому це явище привернуло увагу провідного мовознавця Миколи Володимировича Юшмана (робота «Екстранормальная фонетика») ще в 1930-х рр. [5].

Термін «паралінгвістика» походить від грецького слова «*παρά*» і перекладається як «біля», тобто «білямовна». Отже, паралінгвістика – це розділ мовознавства, що вивчає невербальні (немовні) засоби, включені в мовне повідомлення, що передають разом із вербальними засобами смисловою інформацію.

Досліджуючи паралінгвістичні засоби, які використовуються в комунікації, не можна не звернути увагу на їх біологічну сторону. Комунікація здійснюється людьми, тому у ній завжди будуть актуальні емоції суб'єкта, його стан, ставлення до того, що повідомляється. Так, наприклад, безпосереднє вираження людських емоцій (як-от розширені від переляку очі) є суто біологічним і не належить до паралінгвістики, оскільки не супроводжують мовне висловлювання. До паралінгвістичних засобів будуть зараховувати тільки ті фізичні властивості дії мовця, які заповнюють прогалини мовної комунікації і/або доповнюють її. У статті ми характеризуємо паралінгвістичні

засоби з точки зору їх належності до наступних видів парамови: фонації, кінесики, жестів, контексту.

У лінгвістиці **фонації** розуміють як «звукоутворення, спільну роботу всіх органів під час виробництва звуків мови», саме звучання мови, а також якість звуку мови [6]. За допомогою артикуляції і голосу людина може не тільки виробляти мову, а й утілювати в ній характеристики, властиві суб'єктові, що промовляє, з його психофізичним станом. Фонація об'єднує дві сторони: індивідуальні якості мови кожної людини (як-от тембр голосу, дикція) і фонематичні, тобто власне мовні властивості. Згадані вище фізичні дані голосу (тембр, дикція, манера говорити, а також сила голосу, інтонація) несуть у собі інформацію, з якої слухач може робити висновки про людину, що говорить, навіть якщо вони не знайомі, ґрунтуючись на власному досвіді і знанні людської психології. Але ця інформація з'являється завдяки не розумінню інформації, а характеристикі голосу. Зважаючи на це, ми вважаємо недоцільним фізичні дані голосу зараховувати до паралінгвістичних засобів спілкування.

Необхідно відмежувати суто лінгвістичні особливості фонаційних засобів від тих, що належать до немовної інформації і накладаються поверх процесу мовоутворення. Ми поділяємо погляд Г.В. Колшанського, який виділяє 4 аспекти розгляду фонації в межах лінгвістичних і нелінгвістичних явищ.

По-перше, аспект, пов'язаний із вивченням артикуляції мовних одиниць, що є суто лінгвістичним.

По-друге, аспект, який вивчає інтонацію і фразовий наголос. Цей аспект також належить безпосередньо до сфери лінгвістики.

По-третє, аспект, який досліджує артикуляцію як «деяку просодичну ознаку, що виявляє загальні умови комунікації». Така система просодичних ознак комунікації розглядається нарівні з підсистемою жестів, міміки і передає «фонаційний стереотип надфразового характеру». Цей аспект може бути розглянуто з точки зору паралінгвістичних функцій фонаційних можливостей людини.

По-четверте, дослідження фонації як психофізичного явища. Тут фонація не стосується мовної артикуляції і пов'язана з особливостями голосу, несе інформацію тільки про психофізичний стан людини, як-от роздратування, здивування, біль тощо. Такі явища можуть функціонувати і незалежно від наповнюваності висловлювання, тому не належать до сфери паралінгвістики [1, с. 43–44].

Отже, фонації можна розглядати з різних боків, як одне й те ж явище (як-от гучність мови) можна сприймати як додаткове смислове навантаження до того, що повідомляється, так і виключно з точки зору роботи мовного апарату.

Термін **кінесика** використовується у двох значеннях: для позначення рухів тіла людини і як назва розділу науки, що вивчає цей напрям. Кінесика вивчає семіотику рухів тіла або, простіше кажучи, мову тіла. Однак важливо пам'ятати, що далеко не всі рухи тіла, що позначають будь-який стан людини, належать до паралінгвістичних.

Перш ніж говорити про кінесіку як засіб паралінгвістики необхідно розмежувати фізіологічні рухи людини і комунікативно значущі рухи. Очевидно, що природа їх одна і та ж: усі кінетичні явища належать до біологічної організації людини. У плані комунікації система жестів, рухів тіла є первинною щодо мови, а протягом розвитку мови зберігалася і супроводжувала вербальну комунікацію. На ранніх стадіях розвитку людства

рухи тіла могли бути знаковою системою, що передає інформацію, але пізніше ця система спілкування була витіснена мовою. Зараз кінесика існує разом із мовною системою, супроводжує її, але замінити повністю не може [1, с. 46–47]. Паралінгвістична кінесика може розглядатися як складовий компонент вербальної комунікації, оскільки є семіотичною підсистемою поведінки людини [7, с. 96]. Необхідно зазначити, що в цій роботі ми не розглядаємо явища, в яких рухи тіла дійсно становлять повну і завершену систему мови, як-от мову глухонімих. Розмежування між фізіологічними рухами і рухами, які мають комунікативну значущість, вкрай розпливчата і багато в чому залежить від контексту. Перед адресатом у комунікації стоїть завдання правильного тлумачення певного руху тіла, інакше ж може виникнути комунікативна невдача (наприклад позіхання: співрозмовник позіхає, бо він втомився, у нього хронічний недосип або тому що бажає показати, що розмова нудна і нецікава?) [3, с. 287]. Для лінгвіста під час аналізу кінесики завжди вкрай важливо «проводити чітку межу між паралінгвістичною і біологічною функцією» рухів тіла [1, с. 48]. Наприклад, «підзатильник» може розглядатися як засіб покарання (і тоді він буде нести паралінгвістичну функцію) і як рух – «удар рукою по потилиці» (що є просто фізичною дією особи) [3, с. 288].

Провідний лінгвіст М. Кей у своїх роботах розділяє вивчення кінесики на три великі розділи, що, на нашу думку, є досить влучним і науково обґрунтованим:

Прекінесика. Тут ідеться про аналіз фізіології, будову жестових рухів тощо.

Мікрокінесика – вивчає мінімальні одиниці мови жестів і їх об'єднання до більш великих класів.

Мікрокінесика або *соціокінесика*. Ця група вивчає функціонування рухів у соціальних контекстах, тобто там, де умови їх використання чітко визначені. Тут же проводяться дослідження, пов'язані з побудовою невербальних мовних актів [8]. Ця група пов'язана з невербальною і паралінгвістичною функцією кінесики.

До засобів, що допомагають правильно інтерпретувати вербальне висловлювання в процесі комунікації, належать також **жести і міміка**. До жестів належать різні рухи тіла людини, а до міміки – вираз його обличчя.

Жести і міміка спочатку були суто біологічним явищем, але з плином часу багато з них закріпилися в невербальній системі і стали типізованими. Тобто «певний характер частини цих засобів спілкування переріс і трансформувалася в паралінгвістичне явище» [1, с. 51].

Багато дослідників в кінесичі схиляються до вузького її розуміння, включаючи в неї тільки жести. Однак у цьому дослідженні ми будемо розмежовувати жести і міміку від кінесики, яку супроводжує мова на фізичному і біологічному рівні.

Г.Е. Крейдлін зазначає, що смисли, що передаються вербальними і невербальними діями людини, багато в чому аналогічні. Дослідник доводить це на прикладах жестів. Наведемо деякі з них:

– у певній ситуації сенс може виражатися тільки жестом (наприклад, прикласти палець до губ значить те ж саме, що сказати «мовчи!»);

– майже будь-який компонент невербальної поведінки може ставати значущим в певному контексті (наприклад, провести рукою по лобу як знак, що людина відчула полегшення в напруженій ситуації);

– велика кількість жестів може бути переведена на вербальну мову, зокрема на іноземну (але потрібно мати на увазі, що деякі жести у різних національностей можуть нести різне значення. Тому необхідно пояснювати значення кожного жесту під час вивчення іноземної мови) [9, с. 47–49].

Розглянемо роль жестів у безпосередньому мовному висловлюванні:

– жести можуть повторювати мовну інформацію (вказувати пальцем, головою, очима – те ж саме, що говорити «це», «оте» тощо);

– жести й міміка можуть суперечити мовному висловлюванню (посмішка під час недружнього висловлювання);

– жести можуть замінити мовне висловлювання (прикласти палець до губ замість вербального вираження);

– жест може підкреслювати і підсилювати деякі компоненти мови (розведення рук у сторону при словах «ось який великий!»);

– жести можуть доповнювати мову (пригрозити пальцем або кулаком при словах «гляди мені!»);

– жести можуть виступати регулятором мови (наприклад, так званий «академічний кивок» – періодично повторюваний кивок головою слухача, що означає «я слухаю вас і розумію») [9, с. 61–63].

Таким чином, можна зробити висновок, що жести і міміка людини можуть супроводжувати мовне висловлювання і нести деякі додаткові значення (наприклад, прищулений погляд під час питання означає, що людина не просто ставить запитання, а й підозрює запитуваного в чомусь). Це означає, що жести і міміка включаються в систему парамови і несуть у собі паралінгвістичні властивості.

Висновки. В умовах реального безпосереднього спілкування комуніканти використовують усі доступні їм засоби для досягнення комунікативної мети. Повідомлення може бути передано не тільки за допомогою мови, тобто вербальної комунікації, а й за допомогою невербальної комунікації – обміну інформацією без допомоги слів. Говорячи адресант використовує можливості, які надає йому його тіло: він передає інформацію за допомогою рухів (кінесики), жестів і міміки і фонаційних засобів. Наведені компоненти вважаються засобами невербальної комунікації тільки в тому разі, коли вони є комунікативно значущими, тобто містять у собі важливу для комунікантів інформацію.

Залежно від того, чи супроводжує адресант усне мовлення засобами невербальної комунікації або передає інформацію без допомоги слів, використовуючи тільки мову тіла, ми можемо говорити про компоненти невербальної комунікації (повідомлення у разі повної відсутності усного супроводу) та паралінгвістичні засоби (супроводження усного висловлювання).

Невербальна комунікація є відображенням частини внутрішньої програми людини, тобто загальної схеми повідомлення. Засоби невербальної комунікації відіграють важливу роль у переданні та інтерпретації повідомлення, оскільки істотно впливають на зміст інформації, вираженої вербально: підтверджують її, дублюють, доповнюють, спростовують тощо.

Література:

1. Колшанский Г.В. Паралингвистика. Москва : ЛЕНАНД, 2014. 100 с.
2. Терин В.П. Массовая коммуникация: исследование опыта Запада. Москва, 2000. 223 с.

3. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 592 с.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук., 2001. 656 с.
5. Юшман Н.В. Экстранормальная фонетика. АН СССР, ф. 77, ОП. 5, № 251, 1946. 165 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
7. Потапова Р.К., Потапов В.В. Язык, речь, личность. Москва : Языки славянской культуры, 2006. 496 с.
8. Key M. R. Paralanguage and kinesics. Metuchen, N. J: The Scarecrow Press, Inc., 1975
9. Крейдлин Г.Е. Механизмы взаимодействия невербальных и вербальных единиц в диалоге. Москва : Издательство «Индрик», 2010. 472 с.

Romantsova Ya. Paralinguistic means of communication

Summary. The peculiarities of the use of paralinguistic means of communication is analyzed in the article, as humanity in everyday life uses not only the language of words, but also the “language of feelings” – that is, non-verbal means of expression of emotions. It should not be assumed that verbal communication can exist indirectly from nonverbal. Taking into account the fact that a person perceives information through two channels (visual and auditory), and visual perception is more pronounced than auditory, it is necessary to ensure that nonverbal means of communication form a whole

with the speech process, because together they form a single expressive flow of inner life of a man.

When communicating, people use all available means to understand them. The primary means of transmitting information is, of course, language. However, in a situation of real communication, it is impossible to pay attention only to the verbal message, without paying attention to another, no less important component of communication – non-verbal. In the interaction of these two sides of communication, nonverbal means can perform such functions in relation to language as repetition, opposition, substitution, addition, emphasis and regulation.

Attention is focused on the fact that researchers of paralinguistic means of communication at the present stage offer numerous classifications, from which the classification of G.V. Kolshansky, in which the linguist identified three main types of paralinguistic tools, such as: phonation tools, kinesics and graphics.

The natural interest of linguists in non-verbal means of communication also causes an increase in the amount of visual information, in particular, in the context of virtual communication. However, their role in the communication process and stylistic potential remain poorly understood. The paralinguistic component of utterance is an important communicative component in a variety of texts that combine verbal and nonverbal parameters. All this determines the relevance of the research topic.

Key words: paralinguistic, paralinguistic component, means of communication, language component, nonverbal means of communication.